

מעדני שבת

פרשת חקת תשפ"ו

גליון 518

— מעדנים על הפרשה בהלכה ובאגדה —

נערך בס"ד ע"י מתתיהו אליהו הכהן זילביגר

אסור לאכול קודם שמאכיל בהמתו

השיטת שאין חילוק בין אכילה ושתייה

האור החיים הקדוש (בראשית כ"ד י"ט וכן בפרשתינו) כתב שאין ראיה מרבקה ומפרשתינו כי דוקא כשאין סכנה או צער צריך להקדים את הבהמה אבל במקום סכנה או צער האדם קודם כי תחילה יש לחוש לצער שלו, וממילא אין מקור לחלק בין אכילה ושתייה.

הכתב סופר (שו"ת או"ח ל"ב) כותב דכיון דטעימה אסורה ה"ה שתייה, ואין ראיה מרבקה ומבאר מרים דיש לחלק בין אוכל משלו למי שחברו נותן לו, כי דוקא באוכל שלו הוא חייב להקדים לבהמתו אבל כשהוא מקבל מחבירו הרי האחר הנותן לחבירו במתנה אינו צריך לתת לבהמת חבירו תחלה, והמקבל מותר לו לאכול תחילה כיון שהוא תלוי במי שנותן לו ואינו ברשות עצמו. וגבי באר של מים כתיב 'והשקית את העדה' דהמים שיוציא משה מן הסלע נתונים המה לו, ומשלו הוא מזכה ונותן לעדה ואח"כ לבהמתם, ולכבודן של ישראל שלא תהיה בהמה קודמת לכל העדה אמר לו ה' והשקית שתהיה אתה המשקה להם ולא יזכו הם מעצמם לעצמם מים היוצאים מן הסלע.

עוד מחדש הכתב סופר שם שדוקא בימי חול צריך להקדים את הבהמה כיון שהוא אכילת רשות אבל באכילת מצוה של שבת ויר"ט דמחוייב לאכול אולי אין איסור, ואפשר חיובא הוא להיות מן המקדימין וזריזין במצוה לאכול תחילה.

החתם סופר (ח"מ קי"ט) מקשה על מה דכתיב (במדבר ל"ב כ"ד) 'בנו ערים לטפכם וגדירות לצאנכם' למה הקדימו האדם לבהמה, הא מצינו שצריך להקדים מאכל בהמה למאכל אדם, ומחדש שדוקא באכילה שאדם יכול להתענות טפי מבהמה יש חיוב להקדים את הבהמה אבל לענין מקום דירה אינו מחוייב לדור ע"פ השדה.

הציץ אליעזר (כ"ע ד"ד) מקשה על הא דכתיב גבי שמיטה (ויקרא כ"ה ו') 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך כו' ולבהמתך ולחיה', הלא אסור לאכול עד שיתן לבהמתו ולמה מקדים לך, בשלמא לפי הכתב סופר הנ"ל יש לתרץ משום ששביעית הפקר היא, ואינו שלו. לדעת החולקים צ"ל משום שמאכל אדם אסור ליתן לבהמה, ורק אם נותר ויתקלקל יכול ליתן גם לבהמה מזה.

מי נכלל בדיון זה

אע"ג שהפסוק מדבר בבהמה מבואר בשאלת יעב"ץ (א' י"ז) שדיון זה כולל גם חיה ועופות וכן דגים.

האג"מ (או"ח ב' נ"ב) כתב לענין בניו הקטנים שאין יכולין ליקח בעצמן, ודאי הם קודמים לבהמות, ואם יכולין ליקח גם בעצמן יש להקדים הבהמות שהרי להבנים יכול לומר להם שיקחו בעצמם.

ויש שכתבו שכמו שאסור לאכול קודם שמאכיל את בהמתו כ"כ אסור לאכול קודם שמאכיל את ילדיו, וכמו שכתב הרמב"ם שיש להקדים ולהאכיל את עבדיו.

הט"ז (קס"ז סק"ז) כתב שהאיסור הוא דוקא לאכול וכלשון הקרא אבל טעימה מותר. השו"ת שבות יעקב (חלק ג' סימן י"ג) ועוד הרבה אחרונים חולקים וכתבו שגם טעימה אסורה, ומבאים ראיה מהגמ' בגיטין ששם הגרסה 'אסור לאדם לטעום קודם שיתן מאכל לבהמתו'.

איתא בגמ' (ברכות מ'). אמר רב יהודה אמר רב אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו שנאמר 'ונתתי עשב בשדך לבהמתך' והדר 'ואכלת ושבעת'. ובספר חסידים (תקל"א) מביא לזה עוד פסוק דכתיב (בראשית כ"ד ל"ב) 'ויתן תבן ומספוא לגמלים' ואח"כ 'ויישם לפניו לאכול'.

האחרונים מקשים ממה דכתיב בפרשתינו (במדבר כ' ח') 'והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם', הרי שהפסוק הקדים את האדם לפני הבהמה. המגן אברהם (קס"ז ס"ק י"ח) כתב בשם ספר החסידים שבשתייה האדם קודם, כדאשכחן ברבקה שאמרה 'שתה וגם גמליך אשקה'. לפ"ז מובן שגם כאן בפרשתינו שמדובר בשתיית מי באר הקדים הכתוב את האדם. (ובספר חסידים הוא מביא מקור לדבריו מפרשתינו וגם מרבקה אבל המ"א מביא מקור רק מרבקה, והיד אפרים שם תמה על המ"א למה אינו מביא מקור מפרשתינו).

דיון זה מובא ברמב"ם (עבדים סוף פרק ט') 'מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך, ואף על פי שהדין כך מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה, חכמים הראשונים היו נותנים לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן'. משמע מזה שהוא מידת חסידות, והפסוק הוא רק אסמכתא, אולם המ"א (רע"א ס"ק י"ב) כתב שהוא מן התורה. הביאור הלכה שם כתב נ"מ אם צריך להפסיק בין הברכה והאכילה כששכח לתת המאכל לבהמתו לפני שבירך, שלפי המ"א צריך להפסיק, ומסקנתו שם שברוב הפוסקים משמע שהפסוק הוא רק אסמכתא, ולכן אם כבר בירך יש לו לאכול קצת.

טעם הדבר

בפשטות הטעם משום צער בעלי חיים וכן הוא בספר חרדים (מצוות עשה פרק ד). אבל האליה רבה (בסימן קסז) כתב שהטעם שכמו שהקב"ה מזמין ומכין מזון הבהמות תחלה דהיינו עשב, והדר מבשל אותו לצורך האדם, כמו כן כל אדם צריך לעשות בביתו.

היד אפרים על השו"ע שם כתב שהטעם משום דכל אדם אין לו להחזיק עצמו לזכאי, שלפעמים אין לו זכות רק שאוכל בזכות הבהמות, ולכן כיון שבזכות הבהמה הוא אוכל, ג"כ ראוי להקדימה תחלה. והנה זה שייך דוקא באכילה כשהוא על פי דרך הטבע, אבל אם הוא דרך נס אין סברא שהנס יהיה בזכות הבהמות. ולפ"ז הוא יישב למה המ"א אינו מביא ראיה מפרשתינו דכיון שבאר מרים היה נס א"כ ודאי האדם קודם ורק מרבקה יש ראיה שבשתייה האדם קודם.

טעם החילוק בין אכילה ושתייה

בספר הר צבי (או"ח א' צ') מבאר משום דצער של צמא קשה יותר מצער של רעב, ולכן בצמא אינו מחויב להקדים לבהמה. ועוד טעם דבאכילה יש חשש שימשך סעודתו וישכח שבהמתו עדיין לא אכלה משא"כ בשתייה, וכמו דמצינו באיסור אכילה קודם תפלה שיש חלוק בין אכילה לשתייה, דלשתות מים קודם תפלה ליכא איסורא.

כתיב (כ' ח') 'ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם'. ואח"כ כתיב (בפסוק י"א) 'וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם'. וקשה למה בתחילה כתיב 'את העדה' ובסוף כתיב רק העדה ולא 'את', וכן למה בסוף כתיב מים רבים ותחילה לא כתיב אלא מים.

המשך חכמה מפרש כי הברכה אשר חפץ הקב"ה היא אינה מהוללה בכמותה, רק באיכותה. כי זה ענין יותר נשגב ויותר נאה אשר במעט המזון יושבע רעבונו, ובמעט השתיה יושבר צמאו. וכמו שהבטיח בברכותיו (ויקרא כ"ו ה') 'ואכלתם לחמכם לשובע' ורש"י מפרש שיהא אוכל מעט ומתברך במעיו.

ולכן, אילו לא שינו מאמר השם ועשו כפי מצותו, היה הברכה במעים באיכות לא בכמות, כאשר היה במן שהמרבה לא העדיף מעומר והיה מספיק. ושתייתם היה גם כן ענין נפשי, אשר בזה נבדלו מן שתיית הבהמה. אולם כאשר לא נתקדש שמו יתברך, אז היה הברכה בכמות לא באיכות, והיה בו שתייתם שוה לשתיית הבהמה. וזהו דכתיב תחילה רק מים ולא הזכיר 'מים רבים'. וכן מובן מה דכתיב בתחילה 'את' כי בא להפסיק בין אדם ובהמה היינו ששתיית אדם תהיה נבדלת משתיית הבהמה. אולם כאשר לא עשו כפי ציוויו, אז 'ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם' דהיינו שניהם שוים בשתייתם, והברכה היתה רק בכמות.

כתיב (כ' י"ב) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל. החת"ס בספרו תורת משה מפרש מה שהקפיד הקב"ה על הכאה זו כל כך, הוא משום דאיתא במדרש שאלו היה משה נכנס לארץ ישראל לא עבדו ישראל ע"ז ולא נחרב המקדש, והנה הא תינח מקדש ראשון שנחרב ע"י ע"ז, אבל מקדש שני מצינו שלא נחרב אלא על שנאת חנם, שהיא באה ע"י הולכי רכיל ומדברי לשון הרע, ועל זה קשה מה היה מועיל הכנסת משה. לכן היה כוונת הקב"ה קודם כניסתם לארץ להורות להם כח הדיבור הרע וכח הדיבור הטוב כדי שיקחו מוסר ולא ילמדו לשונם לשקר ולומר לשון הרע, ועל ידי זה ישכנו לעד בארצם ולא יוחרב הבית לעולם. וע"י שהכה הסלע ולא דבר אל הסלע פסק כח הלימוד הזה, לכן גזר עליהם לא תביאו, דלא תועיל הבאה זו שאפ"ה יחרב הבית ע"י לשון הרע ושנאת חנם.

כתיב (כ"א כ"ו) 'כי חשבון עיר סיחון והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו, על כן יאמרו המושלים בואו חשבון'. ודרשו חז"ל (ב"ב ע"ח:) שמדובר במושלים ביצרן, באו ונחשב שכר מצוה כנגד הפסדה והפסד עבירה כנגד עונשה. ויש להבין מה ענין זה להך דמקודם דאמרו 'כי חשבון עיר סיחון', ומה זה ענין לעל כן יאמרו המושלים.

היערות דבש (חלק א דרוש ה) מבאר שעיר חשבון היא עיר של מואב והיתה עומדת בספר, ואילו היה מלך מואב משגיח עליה, לא היה סיפוק ביד סיחון לכובשה, רק הואיל ולא היתה כ"כ עיר גדולה, לא השגיח לעורר כל כחו וכלי מלחמתו, אך כאשר כבש סיחון חשבון, אח"כ היתה דרך סלולה לפניו וכבש כל ארצו, וזהו הנאמר כי חשבון עיר סיחון, והוא נלחם במלך מואב הראשון בחשבון, ומלך מואב לא החשיבה, ואחר כך כבש ולקח כל ארצו מידו.

וכן דרכו של יצר הרע לילך לאט לאט, היום אומר לו עשה כך ומחר אומר לו עשה כך, וצריך ליזהר כבר מתחילה לנצח את היצר הרע אע"פ שהוא נראה שהוא דבר קטן.